

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2021, 2(2), s. 76-93.

Mardin'deki Camilerin Minare Çeşitleri

Yüksek Lisans Öğrencisi Merve BADAY

Mardin'deki Camilerin Minare Çeşitleri

Merve BADAY¹

Özet

İslam sanatının en önemli mimari unsurlarından birisi camilerdir. Camiler, İslami düşüncenin mimari bir tezahürüdür. Minareler zamanla cami mimarisinin temel parçası olarak kabul edilmiş ve şehirlerin simgesi haline gelmiştir. Caminin her bir bölümü ayrı bir anlam ifade etmekte iken minareler de soyutluğu ve sonsuzluğu temsil etmektedir. Minareler İslam sanatında ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmakla beraber zamanla gelenek hâline gelmiş ve kendisini geliştirmiştir. Cami mimarisi büyük İslam devletlerinin başa geçmesi ve dönüşüme uğraması ile günümüzdeki haline gelmiştir. Çoğu camilerde minarelerin sonradan inşa edilmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Minarelerin çeşitleri inşa edildiği bölgelerden etkilenecek yapılmıştır. Bu bağlamda Hristiyanların Çan kulelerindeki detayları anımsatan birçok biçim minarelerde de mevcuttur. Minare sanatı dönemin başa geçenlerinin sanatsal zevkinden etkilendiğinden dolayı, değişiklik gösterebilmektedir. Minareleri incelerken her bir detayı belirli anlamlar içermekte iken kimi noktaları bize yapıldığı dönem hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle minarelerin üzerinde yer alan yazıların incelenmesi dönem hakkında bir fikir sahibi olmayı sağlamaktadır. Genel olarak Mardin'deki camilerin minareleri kare kaideye sahip olan ve silindirik gövde ile yükselen klasik bir yapıya sahiptir. Bu makalede, İslam sanatı açısından minarelerin ne ifade ettiği, İslam sanatının neyi yansıttığı, minarelerin bölüm ve çeşitleri ile Mardin'de yer alan Mardin Ulu Cami, Abdüllatif Cami, Melik Mahmud Cami gibi camilerin minare yapısı incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Minare, Mardin Camileri, Mardin Ulu Cami, Abdüllatif Cami (Latifiye Cami), İslami Minare Mimarisi.

Minaret Types Of Mosques In Mardin

Abstract

One of the most important architectural elements of Islamic art is mosques. Mosques are an architectural sign of Islamic thought. Minarets have been accepted as the basic part of mosque architecture over time and have become the symbols of cities. While each part of the mosque has a different meaning, the minarets represent abstraction and infinity. Although minarets have emerged out of necessity in Islamic art, they have become a tradition over time and developed themselves. Mosque architecture has become what it is today with the domination and transformation of the great Islamic states. The later construction of minarets in most mosques is an example of this situation. The types of minarets have been made by being influenced by the regions where they have been built. In this context, many forms reminding the details in the bell towers of the Christians are also present in the minarets. Minaret art can vary, as it is influenced by the artistic taste of the leaders of the period. While examining the minarets, each detail contains certain meanings, while some points give us information about the period they have been built. Examining especially the writings on the minarets provides an idea about the period. In general, the minarets of the mosques in Mardin have a classical structure with a square base and rising with a cylindrical body. In this article, it will be tried to examine what minarets mean in terms of Islamic art, what Islamic art reflects, the sections and types of minarets, and the minaret structure of mosques in Mardin such as Mardin Ulu Mosque, Abdüllatif Mosque, Melik Mahmud Mosque.

Key Words: Mardin, Minaret, Mosques in Mardin, Great Mosques of Mardin, Abdüllatif Mosque (Latifiye Cami), Islamic Minaret Architecture.

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, badaybaday4774@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1470-5397.

Giriş

Cami mimarisini genel biçimini 7. yüzyılın sonuna doğru kazanmaya başlamıştır. Camide bulunan kısımların her biri parça parça camiye eklenmiş ve zaman içerisinde belirli değişikliklere uğramıştır. Cami mimarisini açısından minareler Müslümanların varlığını işaret eden bir simge olarak sayılmaktadır (Hattstein-Delius, 2007: 44). İslam sanatının önemli mimari unsurlarından birisi olan camilerin yanında minareler, şehrin birer simgesi hâline gelmiştir. Minareler İslam kentlerinin tarihsel ve kültürel dokusuna zenginlik katmıştır. Minarelerin tezahürü camilerden sonra olmuştur. Minareler ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmakla beraber sonradan İslam sanatının bir parçası olmuş ve üstüne özen gerektiren işlemler yapılmıştır. Kimi minareler caminin inşa sürecinde eklenmekte iken kimi minareler caminin inşa edilmesinin ardından eklenmiştir. Minarelerin üzerinde olan işleme ve kitabeler dönemi hakkında bilgi veren kaynaklardan birisi olarak kabul edilmiştir. Minareler 8. yüzyıldan itibaren İslam mimarisinin bir parçası olarak kabul edilmiştir.

Hz. Peygamber döneminde Bilâl-i Habeşî Mescid-i Nebevi'de ezan okuma amacıyla üstüvâne denilen ve silindirik bir yapıya sahip olan bir yere çıkmaktaydı (Bektaşoğlu, 2009: 212). Ömer b. Abdülazîz, Mescid-i Nebevi'yi genişletirken toplamda dört tane minare yaptırmıştır. 716 yılında Süleyman b. Abdülmelik bu minarelerden güneybatı köşesinde yer alan minareyi yıktırmıştır. 13 Ramazan 886'da ise mescidin güneydoğu köşesindeki minaresine yıldırım düşmesiyle mescitte imar faaliyetleri başlatılmıştır. Bu süreçte bütün minareler tekrardan inşa edilmiştir. 1994'de altı minare eklenerek Mescid-i Nebevi'deki minare sayısı ona çıkarılmıştır (Bozkurt-Küçükaşçı, 2004:286). “*Minare Allah'ı, Allah'ın varlığını ve birliğini hatırlatan dinî bir nişane iken, seküler bir yapı olarak muharebe kulesi olarak savaşlarda yardımcı bir araç olarak kullanılmıştır.*” Minareler toplumsal amaca hizmet eden bir niteliğe de sahip olmuştur (Özer, 2018: 47). “*Minare camilerde müezzinin ezan okuduğu, sela verdiği, şerefesi olan, çoğunlukla taştan, yüksek ve ince*” yapıya denir (Sönmez, 1997: 316). “*Minare sözlükte ışık veya ateş çıkan/görünen yer anlamındaki Arapça menâreden gelmektedir; bazı bölgelerde aynı anlamda mi'zene de (ezan okunan yer)*” olarak kullanılmıştır (Gündüz, 2005: 98; Bektaşoğlu, 2009: 212). Ayrıca minare (نارة م) cami müezzinin ezan okumasına mahsus çıktığı yüksek yer anlamına gelmektedir (Sami, 2017: 1408; Hasol, 2009: 141).

Erken İslam camilerinin tümünde camilerin tek minaresi olmaktadır. Minarelerin işlevi ilk etapta dam gibi yerlerde karşılandığı için mimari bir forma bürünmemiştir (Grabar, 2004: 102-103). İsfahan, İstanbul ve Kahire'de bulunan ince uzun minareler bolluğu temsil etmiştir. Mardin asırlarca Artuklulara başkentlik yapmış, Selçuklu ve Osmanlı Devleti gibi tarihe damgasını vurmuş devletlerin mimari açıdan iz bıraktığı bir şehir olmuştur. Camiye minareyi ekleyen ilk kişi Emevi Halifesi olan I. Muaviye'nin Mısır valisi Mesleme b. Muhalled (ö. 62/682) olmuştur (Gündüz 2005: 98). Mesleme b. Muhalled'in Kur'an hâfızlığının iyi olduğu konusunda hadisler rivayet edilmiştir (Çubukçu 2004: 320).

Minareler umumiyetle yedi kısımdan oluşmaktadır. Bunlar en alt kısmından en üst kısmına doğru sıralandığında bu isimleri almışlardır: 1-Kürsü, 2-Pabuc, 3-Gövde, 4-Şerefe, 5-Petek, 6-Külâh, 7-Alem. Bu kısımlar arasındaki nispetler, minarenin mimari unsurlarını ve konseptini vücuda getirmiştir. Selçuklu ve Osmanlı devri minareleri arasındaki fark da bu nispetlerin değişmesinden dolayı olmuştur (Arseven, 1950: 229; Hasol, 2009: 141). Minareleri batı ve doğu minareleri olarak incelemek mümkündür. Batı İslam minareleri, Kuzey Afrika ve İspanya'dan Suriye'ye kadar yayılan bölgelerde görülen kare gövdeli minarelerdir. Doğu İslam minareleri ise genellikle silindirik veya çokgen gövdelidir (Özgültekin vd. , 2003: 383).

Mardin'de bulunan Ulu Camii, Abdüllatif Camii, Reyhaniye ve Bab-es Sur Camileri haricindeki bütün camiler mescitten camiye dönüştürülmüştür (Olgaç, 2002:54). Mardin'de tarihî değere sahip birçok cami bulunmaktadır. Ulu Camii, Şeyh Çabuk Camii, Şehidiye

Camii, Melik Mahmut Camii (Bab Es Sur), Abdullatif (Latifiye) Camii, Reyhaniye Camii, Necmeddin (Maristan) Camii, Şeyh Salih Camii, Şeyh Ali (Şeyh Mahmut Türkî) Camii, Kuseyri (Kıseyri) Camii, Nizameddin Begaz Camii, Hamidiye Camii, Süleyman Paşa (Molla Hari) Camii, Tekiye Camii, Şeyh Hamit (Şeyh Zebun) Camii, Halife Camii, Kale Camii, Ezzarrar (Zairi) Camii bunlara birer örnektir (Öztürkatalay, :1995, Güler, 1998: 188-189; Kurşat, 2005: 202-203; Altun, 2011: 20-63; Ünver, 2010: 10-11; Eken, 2006: 242-244).

A) Minarelerin İslam Dünyasındaki Yeri

İslam sanatının asıl misyonu insanlara Allah'ı hatırlatmak olmuştur. Minareler 8. yüzyıldan bu yana camilerin önemli bir simgesi hâline gelmiştir. Minareler Müslümanların namaza çağırılması için bir ses hâline gelmiştir. *“Daha ileri tarihlerin mimarisinde İsfahan, İstanbul ya da Kahire gibi kentlerde görülen, ince, uzun minareler bolluğu, minarenin toplumsal, sultani ve kişisel bir prestij simgesi ya da salt estetik bir simge olma niteliğinin, taşıdığı ibadete ilişkin işlevden daha ağır bastığını düşündürmektedir”* (Grabar, 2010:103). O yüzden İslam sanatı, Kur'ânî bakış açısının doğrudan doğruya ifadelendirilişi olarak kabul edilebilir. Bu yüzden İslam sanatının asıl görevi Allah'ın varlığını insanlara hatırlatmaktır. İslam sanatının bir diğer amacının Allah'ın yarattığı mucizelerin farkına varabilmeyi sağlamak olduğunu söylemek mümkündür (Grabar, 2010:103).

Minarelerin elif harfine benzemesi tesadüf olan bir durum değildir. Elif harfi İslam sanatında sonsuzluğu ve soyutluğu temsil ettiği için minareler elif harfini temsil edebilecek anlamları taşımalarıdır. Nitekim elif harfi dik durmasından ötürü gücü temsil etmektedir. O halde İslam sanatı, *“(bizi natüralizmden kurtarmayan, fakat sadece bize onun genelleştirilmiş ve en uç noktasına götürülmüş imajını veren) bir idealizasyonla tarif edilemez. Sadece algılanabilir ve tarihi gerçekten bir kaçış ve sübjektif olarak bir başka dünyanın yaratılması demek olan soyutlama da tanımlanamaz.”* İslam sanatı ancak duyular ve akıl dünyasına alternatif olmayan bir stilizasyonla tarif edilebilir (Grabar, 2010: 50).

Tabiat ve nimetleri, peygamberlerin sözleri, camiler ve tezyinat, gündelik gerçekten daha gerçek bir hakikatin “işaretleri” (ayetleri)'dir (Grabar, 2010: 46). Minareler de bu hakikatin işaretlerinden biridir. Bu işaretlerden biri olan minareler 1000 yılından itibaren İslam ülkelerinde düzenli olarak yapılmaya başlanmıştır (Özgültekin vd. , 2003: 383). Minare İslam toplumunun bir simgesi hâline geldiği için İslamı yansıtan unsurlara zarar verilmek istendiğinde minareyi de propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Nitekim İslam'ın *“Avrupa'da yayılması karşısındaki kaygıyı, korkuyu ve tehlikeyi yansıtan minare karşıtı referandum afişlerinde, Batının İslama karşı önyargılı tavrının dışa vurulduğu”* söylemek mümkündür (Çebi, 2015: 133).

Minarelerin çeşitleri incelendiğinde çan kuleleri ile olan ilişkilerini anlamak mümkündür. *“Bunlardan birincisi, İslam'ın ilk devirlerinde çan kulesi ya da antik deniz fenerlerinden ilham alınarak yapıldıkları sanılan dörtgen planlı minare tarzıdır.”* Bu tarzda olan minareler genellikle Arap dünyasına özgü bir yapıya sahip olması hasebiyle Suriye ve Mağrib bölgelerinde daha yaygın bir şekilde inşa edilmiştir. Ayrıca Artuklu ve Akkoyunlu Devletleri tarafınca da örnekleri mevcut olmuştur (Uysal, 1990: 506-507). Çan kuleleri tarzında olan minareler batı İslam tarzı minareleri yansıtmaktadır. *“İslam mimarisinin bir parçası olan minareler tarihte hem dinî hem de seküler bir yapı olarak işlev görmüştür. Minare Allah'ı, Allah'ın varlığını ve birliğini hatırlatan dini bir”* nişanedir (Özer, 2018: 383). Ezanı daha geniş çevreye duyurabilme amacı, İslam mimarisinde minarenin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özçakı, 2018: 468).

Minarelerin İslam kentlerinin simgesi hâline gelmesi durumunu Karahanlı Dönemine bağlamak mümkündür. Bu bağlamda Osmanlı cami mimarisi Karahanlı cami mimarisinden etkilenmiştir (Eroğlu, 2016: 71). Bu etkilenmeler sonucunda minareler Osmanlı Devleti Döneminde oldukça ihtişamlı bir şekilde inşa edilmiştir. Netice itibarıyla minare birçok

dönemde İslam kentlerinin güç simgesi olmuştur. Günümüzde de minarenin anlamından dolayı yurt dışında ortaya çıkan sorunlar ile karşılaşmak mümkündür. 2009 yılında İsviçre’de meydana gelen minare referandumu bu amaç ile toplanmıştır. Bu referandumun detaylarını “İsviçre’deki Minare Karşısı Referandum Afişlerinde İslamofobi’nin Söylemsel İnşası” makalesinde incelemek mümkündür.

Camiler avlu, minber, mihrap gibi birçok bölümlere sahiptir. Bu bölümlerden olan minare, şerefe ve kubbeler sembolik açıdan diğer bölümlere oranla daha dikkat çekici bir yere sahiptirler. Ayrıca minare, şerefe ve kubbeler manevi bir anlama da sahiplik etmektedirler. Sayılan bu bölümler camilerin önemli bir parçası olmasına rağmen çoğu camilerde de inşa edilmeleri zorunlu olmamıştır. “*TBMM Camisi bunun tipik bir örneği olmuştur. Camide minare yoktur, bunun yerine minare olması gereken noktada bir yükseltiyi ifade edecek şekilde ağaç yer almıştır.*” (Özçakı, 2018: 468). Nitekim yine küçük camilerde minare kullanılmamıştır. Sonuç olarak minareler İslam sanatında önemli bir yere sahip ve tarih boyunca İslam kentlerinin birer simgeleri olmalarına rağmen caminin ayrılmaz parçalarından birisi olmamıştır.

B) Mardin’deki Camiler ve Minare Yapıları

1- Mardin Ulu Cami

İslam şehirlerinde ulu camiler önemli bir yere sahip olmuştur. Fethedilen beldelerde daha önceden kullanılan en büyük ibadet yerleri camiye çevrilmiş ve hemen ardından büyük bir cami inşa edilmiştir. (Çam, 2012: 80). Mardin Ulu Cami de bu camilere birer örnektir. Caminin özellikle kuzey cephesi çarşının arasında yer almaktadır (Altun, 2006:191). Mardin Ulu Camii’nin kitabeler açısından zengin bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Camide “*1’i Selçuklu, 6’sı Artuklu, 2’si Akkoyunlu ve 3’ü Osmanlı dönemine ait toplam 15 adet kitabe yer*” almaktadır (Erdal, 2017:435). Bu kitabelere rağmen caminin kim tarafından yaptırıldığı, hangi mimar tarafından yapıldığı ve caminin ne zaman yapıldığı hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Yapıdaki kitabeler incelendiğinde Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinde, yapıda onarımların ve eklemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır (Altun, 2006: 195-196). Mardin Ulu Camii’nin en büyük bezemeli kısmı minaresidir. Çeşitli dönemlerde restorasyonlara uğrayan minarenin kaidesinin güney cephesindeki kitabesi dışındakiler geç dönemlerde yapılmıştır (Öztürkakalay, 1995:8 ;Kurşat, 2005: 202; Saylan, 2014: 75; Soyukaya vd., 2013: 36; Çağlayan, 2017: 43). Minarenin kaide, gövde ve şerefe kısımlarında işleme ve kitabeler mevcuttur. Mardin Ulu Cami minaresindeki en eski tarihli kitabenin 1176-1177 yılını göstermekle beraber 14. yüzyıla kadar sürekli bir restorasyona sahip olmuştur. “*Avlusunun kuzeyinde yer alan çifte minaresi ve revaklı avlusu ile mihrap önü kubbeli cami tipinin diğer bir örneğini teşkil etmiştir.*” (Altun, 1991: 418; Çağlayan, 2017: 40).

Ulu Cami’nin Vakfiyesi incelendiğinde biri “*doğuda, diğeri de batıda olmak üzere iki adet uzun minaresi*” mevcuttur. Bu iki minareden sadece doğuda yer alan minare günümüze kadar ulaşabilmiştir. (Göyünç, 1991: 107; Öztürkakalay, 1995: 8; Aslanapa, 2007: 9; VGMA’dan nakleden Erdal, 2017: 437). Ali Emiri vakfiyedeki kayıtlardan yola çıkarak Ulu Cami’nin iki minareli olduğunu belirtmiştir (Altun, 2006: 197; Çağlayan, 2017: 39). “*Batıdaki minare günümüzde mevcut olmadığı için, ancak bu minarenin doğu minarenin konumuna mukabil bir yerde olması gerekir. Minare 1304/1887 yılında düşen bir yıldırım sonucu yıkılmıştır. 1305/1888 tarihinde hayırseverlerin yardımları ile tamire başlanan minare 1306/1889 yılında Muhammedu’l-Fadıl isimli bir mimar tarafından tamamlanmıştır.*” Bunun dışında Timur’un yıktığı o minareden başka diğeri de depremde bir zamanlar yıkılmış ve bu minare onarımı meşhur, ustalardan Şehidiye camisi minaresini inşa eden Lole Sarkis Gisso dedesi tarafından inşa edilmiştir. Dolayısıyla Mardin Ulu Camii’nin minaresi sivri bir külaha sahip iken sonradan dilimli kubbeli bir tarz ile inşa edilmiştir. (Noyan, 2005: 12; Katip Ferdi’den nakleden Erdal, 2017: 437; Çağlayan, 2017: 41-43).

Caminin minaresi kesme taşlardan yapılmış, avlunun kuzey doğu köşesinde kare bir kaide üzerinde çeşitli formlarla silindirik şekilde yükselmektedir. Yüksekliği 48.80 metredir (Altun, 2011: 26; Saylan, 2014: 74; Soyukaya vd., 2013: 36-37; Çağlayan, 2017: 69; Bilici, 2018: 151) (Resim 1). Minarenin batı yüzeyinde bulunan kapısı avlunun doğusunda bulunan mekânın üzerindedir. Üç kademeli silmelerin oluşturduğu sivri bir kemerle çevrilmiştir (Altun, 1978: 26; Saylan, 2014: 77; Çağlayan, 2017: 70). Kemerin üstünde bulunan bordür kıvrak kalın dal üzerinden çıkan ince dallar üzüm salkımları ve üç kollu salkım yapraklarıyla bezenmiş ve kalın dal en üstte bir tepeliğe sap olarak girmiştir (Saylan, 2014: 78). Alınlıkta girift, nesih yazılı ve sonunda 1306 (1888/89) u veren bir kitabe vardır (Altun, 1978: 27; Saylan, 2014: 78). 1306 tarihli yazının üstünde ise ince bir dal üstüne sarılan rûmilerden düzenlenmiş bezeme bulunur. Kapının yanında birer sütünce bulunur. Sütünce başlığı, büyükçe kullanılan bitkisel motiflerle bezenmiştir. Sütuncenin gövdesi iki ayrı formla bezenmiştir. Bir kısmı sık ağ şeklinde bir örgüyle bezenmişken bir kısmı daha geniş aralıklı örgü sıralanmasıyla bezenmiştir (Saylan, 2014: 78). Minarenin kapısında, asma kıvrımlı kapı alınlığında Osmanlı dönemine ait üç satır nesih yazısı bulunmaktadır (Altun, 2006: 194-195; Altun, 1978: 29). Minarenin kapısı taştan yapılmış ve taş işlemesine sahiptir.

Caminin minaresi çeşitli dönemlerde restorasyonlara uğramıştır. Zeminde kare bir oturtmalıkla başlayan bu minare, oturtmalığın güney yüzündeki kitabeli kısmı dışında geç devre aittir (Altun, 1978: 26; Saylan, 2014: 75). Kaidenin üzerinde üç tane kitabe mevcuttur. En üstteki kitabede H. 572 M. 1176 yıllarının belirtildiği Diyarbakır Meliki İlgazi Kutbeddin'in adı yer almaktadır (Gabriel'den nakleden Göyünç, 1991: 107; Çağlayan, 2017: 46-47). Bu kitabenin hemen alt kısmında iki satır kitabe vardır. Bunlar çiçekli nesih ile yazılmıştır. Bunlar Artuklu dönemine aittir. Orta kısımdaki kitabe de ise bu minare muharrem 572 (1176 Temmuz/Ağustos) de yapıldı yazısı yazılıdır (Sauvaget'ten nakleden Altun, 2006: 195; Çağlayan, 2017: 47) (Resim 2). Üç kitabenin en alt kısmını oluşturan kitabede ise bursa tipli kemer içinde bulunan büyük küfi yazısı ile ve men yetevkkel alellahi fehüve hasbü (حَسْبُنَا اللهُ فُجُو) yazısı mevcuttur (Altun, 2006: 195; Saylan, 2014: 75; Çağlayan, 2017: 47). Bu yazı bunu kendisine sunanı Tanrı korusun anlamını vermektedir. 1888 yılında minareye yıldırımın düşmesi ve bu yıldırım sonucunda kaide kısmının yıkılmaması ve son olarak bu kaide üzerinde Artukluların yansıtan kitabelerin olması caminin Artuklu döneminde yapılmış olma ihtimalini arttırmaktadır.

Kaideden sonra kare form devam etmekle birlikte köşelerinde birer sütünce ve sütuncelerin üstünde üç kademeli birer sivri kemerle niş şeklinde düzenlenmiş ve köşelerin pahlanmasıyla daralarak silindirik gövdeye geçilmiştir (Resim 3). Sütuncelerin başlıkları, tepelikten çıkan dalların hareketiyle yanlarda tepeliklere üstlerde ise Rumilere birleşmesiyle sütünce başlığının formuna göre bezenmiştir. Sütuncenin üzeri de aynı üslupla sütuncenin formuna göre bezenmiştir (Altun, 2006: 194; Altun, 1978: 26; Saylan, 2014: 76). Bu sütuncelerin bezemelerinin minare boyunca az bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dört yüzdeki nişlerin içindeki silmelerden oluşan kare birer form içinde küfi yazı ile "Lailaheillallah" yazılıdır (Altun, 1978: 26; Saylan, 2014: 76; Soyukaya, 2013: 37). Silmelerin iç kısmında kıvrak dalların iki yana açılarak uçlarında salkım yapraklarına birleşmesiyle düzenlenmiş bezemeli bir bordür bulunur. Yazıya taraf olan kısımlarda ise dallar yarım dairelerin iç içe geçmesiyle düzenlenmiştir (Altun, 2006: 194; Saylan, 2014: 76). Mardin Ulu caminin minaresinde Lailaheillallah yazısı bezemesi yine dalların hareketleri ile olmuştur.

Minarenin gövdesinde dört tane kuşak bulunmaktadır. Birinci kuşakta nesih yazılı kitabe, ikinci üçüncü ve dördüncü kuşakta ise bezemeler vardır. Birinci ve ikinci kuşak arasında etrafı geçmelerden düzenlenmiş, içinde yazılar bulunan damla motifleri bulunur. Motiflerin tepelerine ise hilal içinde "ALLAH" yazılıdır. Damla motiflerinin etrafında dört

halifenin isimleri mevcuttur (Altun, 2006: 196; Altun, 1978: 27-29; Saylan, 2014: 76; Soyukaya vd., 2013: 37; Çağlayan, 2017: 70; Bilici, 2018: 151). İkinci kuşakta, ters “S” harfine benzer kalın dallardan çıkan ince dal üzerinde sağlı sollu Rumiler ve ortasında altı kollu yıldızların yerleştirilmesiyle bezenmiştir (Saylan, 2014: 76). İkinci kuşak ile üçüncü kuşak arasında iki farklı formda simetri olarak, silmelerle sathi nişler oluşturulmuş ve her niş içinde çevresi geçmelerden oluşan içi ise yazı ile doldurulmuş yuvarlak rozetler bulunur. Üçüncü kuşak, tepeliklerin yan yana dizilmesi ile bezenmiştir (Altun, 2006: 194; Saylan, 2014: 77). Üçüncü kuşak bezemeleri ikinci kuşak bezemelerine oranla daha sade bir yapıdadır. Üçüncü ve dördüncü kuşak arasında kademeli silmelerle farklı formlardan oluşan sathi nişler oluşturulmuş, ortasında ise hilallerin dizilimiyle yuvarlak kemerli sathi nişler düzenlenmiştir. Dördüncü kuşak, sağa ve sola doğru açılan Rumilerin yan yana dizilmesiyle bezenmiştir (Altun, 2006: 194; Saylan, 2014: 77). Bu Rumiler Artuklu işlemlerinde kullanılan bir desendir. Dördüncü kuşaktan sonra ise minarenin mukarnaslardan düzenlenmiş şerefe altlığı bulunur. Bu tarz mukarnaslar Mardin camilerinde çok sıklıkla kullanılmaktadır. Şerefe altlığından sonra kademeli bir silme bulunur. Şerefenin korkulukları demirden yapılmıştır (Altun, 2006: 194; Altun, 1978: 27). Şerefeden sonra ise üstü dilimli küçük bir kubbe ile örtülü, altında kademeli silmenin çevrelediği, sekizgen bir bölümle tamamlanmıştır (Saylan, 2014: 77).

Minarenin ucu yirmi dört dilimli bir kubbe şeklinde bitmektedir. *İki küplü ve ay- yıldızlı* bir aleme sahiptir. Minarenin ucuna sarımsak kubbe de denilmektedir. Mardin Ulu Cami, Mardin’deki en önemli camilerden birisidir. Caminin her bir bölümü ayrı bir özen ile ele alınmış ve inşa edilmiştir. Sonuç olarak Mardin’in “Hürriyet Abidesi” ya da “Eiffel kulesi”, Ulu Cami’nin minaresi olarak kabul edilmektedir (Maner, 2006: 70; Çağlayan, 2017: 71).

2-Şehidiye Camii

Şehidiye Camii, “1214 tarihinde Melik Mansur Nasreddin Artuk Aslan tarafından” yaptırılmıştır (Öztürkakalay, 1995: 90; Güler, 1998: 188; Kurşat, 2005: 203; Çağlayan, 2017: 86). Caminin öncelikle medrese olarak inşa edildiği bilinmektedir. Caminin minaresi tarihî bir değere sahiptir. Bilinmeyen bir dönemde yıkılan minaresi 1916’da camiye ilave edilmiştir (Güler, 1998: 188; Kurşat, 2005: 188; Soyukaya vd., 2013: 41; Çağlayan, 2017: 95). “Minareli olarak yapıldığı hâlde minaresi yıkılmış ve 1914’te Belediye Başkanı Gönüllüzade Hıdır Çelebi ile vakıflar memuru ve askeri amirlerin girişimiyle minare yapılmıştır.” Minare Ermeni mimar olan Lole Giso tarafından tekrardan yapılmıştır.

Caminin minaresi taş işlemesi açısından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Mardin’deki süslü minarelerden birisidir. Minare iskelesiz olarak inşa edilmiştir. Minarenin en alt kısmında kaidenin etrafını saran, her köşesinde birer tane dikey sütun mevcuttur. Yivli gövdeye sahiptir (Soyukaya vd., 2013: 41). Minare iki tane şerefeye sahiptir (Resim 4). Her iki şerefenin taban kısımları birbirlerinden farklı işlemlere sahiptir. Alt kısımdaki şerefe tabanlılığı üst kısımdaki şerefe tabanlılığına oranla daha sade bir yapıdadır. Minarenin alemi hilal şeklindedir. Hilal şekli ise taban kısma yatık şeklindedir. Her iki şerefenin korkulukları demirden yapılmıştır. Minarenin petek kısmı da gövdeye paralel olarak yivli olarak devam etmiştir. Şerefeye çıkılan çift merdivenleri ile helezonik² yapıdadır (Kurşat, 2005: 203). Medresenin yapı tarzı, zaman zaman yapılan dikkatsiz ve bilgisizce ilavelerle tahrip olmuştur. Bugün bu medreseden ayakta kalan karmaşık taş oyalı iki şerefeli minaresidir. Önceleri bir taş oyma harikası olan caminin giriş kapısı, şimdi basit bir taş şekline dönüştürülmüştür (Öztürkakalay, 1995: 90).

² Helezoni: Sarmal, TDK, <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option> (Erişim Tarihi: 18.03.2019).

3-Melik Mahmud Cami

Mardin'in doğusunda Savur'a giden yolun az kuzeyindedir. Diğer adı Bâb Es Sur Camii'dir. Mardin'in anıtsal yapılarından birisidir. Mevcut kitabelere ve belgelere göre bu caminin yapımı, 14. yüzyılın üçüncü çeyreğine, yani 1367 tarihlerine denk düşmektedir. Artuklu döneminde "Melik Mansur Ahmed'in babası Melik Şemseddin Mahmud tarafından yaptırıldığı" düşünülmektedir (Öztürkakalay, 1995: 89). Ana mekânın batısında kare biçimli bir türbe mevcuttur. Ancak bu mekânda bugün hiçbir mezar izi yoktur (<https://www.kulturportali.gov.tr> (Erişim Tarihi: 04.05.2019)).

Minare yapının kuzey-doğu köşesinde yer almaktadır. Minare, taç kapının sağında kare bir kaideye oturtulmuş kesme taşlarla yapılmış silindirik gövdelidir (Saylan, 2014: 135; Soyukaya vd., 2013: 43) (Resim 5). Mardin'deki camilerin minarelerine oranla bu caminin minaresindeki gövdesi oldukça sade bir yapıya sahiptir. Minaresinde bir tane şerefe bulunmaktadır. Şerefenin korkulukları demirden yapılmıştır. Minarenin üstünde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Minare geniş bir kemer ile ana mekâna bağlanmıştır. Bu cami günümüzde de ibadete açıktır.

4-Latifiye Cami

Caminin diğer adı Abdüllatif Camii'dir. Cami "1371'de Artuklu Sultanlarından ikisine hizmet etmiş olan Abdüllatif tarafından" yaptırılmıştır (Öztürkakalay, 1995: 89; Güler, 1998: 189; Altun, 1978: 43; Göyünç, 1991: 108). Mardin'in en iyi korunan camilerindedir. Günümüze kadar camiye birçok restorasyonlar yapılmıştır. Mardin çarşısının içinde yer almaktadır. "Mardin'de ana mekân enine gelişme gösteren avlulu büyük camilerdendir". Kuzey-doğuda tek bir minare yükselir (Öztürkakalay, 1995: 89; Altun, 1978: 40; Noyan, 2005: 79; Saylan, 2014: 119). "Bugünkü minaresi (1262-1845) yılında Musul valisi Gürcü Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır" (Altun, 1988: 256; Öztürkakalay, 1995: 89; Altun, 1978: 43 Soyukaya vd., 2013: 46). Minarenin tamamı kesme taşlardan yapılmıştır. Minare bir tane beyaz kapıya sahiptir. Kapı kısmından sonra işlemler başlamaktadır. Dikdörtgen bir kaide üzerine oturtulan üzerinde dört bezeme bordürü bulunan ve mukarnas kavsaralı şerefe altlığı olan minare üstten yarım dilimli bir kubbeye örtülmüştür (Saylan, 2014: 119). Minarenin üç tane kuşağı bulunmaktadır. Üç kademeli birer kemer ile kaideden birleşerek gövdeye uzanmaktadır (Resim 6). Ulu camiye oranla minare üzerindeki işlemler daha azdır. Minarenin bir tane şerefesini bulunmaktadır. Minarenin üç tane kuşağı vardır. Minarenin kuşak kısımları hariç diğer bölümlerinde detaylı bir işleme mevcut değildir. Minarede bir tane kitabe var o da oturtulmuş üstünde yani papuç kısmında yer almaktadır. Bu kitabe ise ne zaman ve kim tarafından yapıldığı hakkında bize bilgi vermektedir. Minarenin bir şerefesinin olması ve gövdesinde üç tane kuşağının bulunması bu minareyi Şeyh Çabuk Caminin minaresine benzetmektedir. Minarenin tamamı kesme taşlardan oluşmaktadır.

5-Şeyh Çabuk Cami

Cami Şar Camii olarak da bilinmektedir (Açıkyıldız Şengül, 2018: 42). 15. yüzyılda yapılmış bir Akkoyunlu eseridir. Bununla beraber "M.S 1170 yılında İslam hakimiyeti döneminde Mor Yusuf Kilisesi iken Camiye dönüştürüldüğü" söylenilmektedir (Kurşat, 2005: 203). Çeşitli onarımlara sahne olduğu ve çok oynandığı anlaşılan Şeyh Çabuk ya da sadece Çabuk Cami olarak adlandırılan yapının bahçesine basık kemerli sade bir kapıdan girilmektedir (Altun, 1978: 48). Cami Diyarbakır Kapı Mahallesiinde yer almaktadır. (Göyünç, 1991: 110). Caminin minaresi sonradan inşa edilmiştir. 1997 yılında camiye eklenmiştir (Açıkyıldız Şengül, 2018: 44). Minarenin tamamı kesme taşlardan yapılmıştır. Minare tek şerefeye sahiptir. Şerefe altlığında işlemler bulunmaktadır. Şerefenin korkulukları demirden yapılmıştır. Minare üç tane kuşağa sahiptir (Resim 7). Minarenin gövdesinde olan bu kuşaklar hariç gövde üzerinde işleme ve kitabe bulunmamaktadır. Minarenin alemi bulunmakta beraber dilimli kubbe şeklinde bitmektedir. Minarenin bir şerefesinin olması ve

gövdesinde üç tane kuşağının bulunması bu minareyi Abdullatif Camii'nin minaresine benzetmektedir. Sonuç olarak Şeyh Çabuk Camii'nin minaresi de Doğu İslam minarelerine uygun olarak inşa edilmiştir.

Sonuç

İslam mimarisinde camilerin yeri büyük bir öneme sahiptir. Camiler klasik biçimlerine 7. yüzyılın sonuna doğru ulaşmakla beraber bir bütün şeklinde ortaya konmamışlardır. Caminin bölümleri dönem içerisinde eklemeler yapılarak klasik formlarına kavuşmuşlardır. Camilerin bölümleri incelendiğinde ise minarelerin de bu önemin içine girdiğini söylemek mümkündür. Minareler İslam kentlerinde ihtiyaç dolayı ortaya çıkmakla beraber 8. yüzyıldan sonra İslam kentlerinin birer simgesi hâline gelmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti Döneminde klasik biçimine ulaşan minareler artık devletlerin birer güç simgesi hâline gelmiştir. Bu dönemden sonra minareler ihtişamlı bir şekilde inşa edilmeye başlanmıştır. Nitekim Mardin'de yapılan camilerin minareleri de bu açıdan güçlü bir yapıya sahip olmuştur. Artuklu Dönemi sanatını yansıtan bu yapılar Mardin'de birer simge hâline gelmiştir. Özellikle Mardin Ulu Cami bunun önemli bir örneğidir. Reyhaniye Camisi hariç Mardin'deki camilerin minare yapısı doğu İslam minarelerine uygun olarak inşa edilmiştir. Makale başlıklarında yer alan camiler şehrin merkezinde yer almaları ve diğer camilere oranla minarelerinin daha dikkat çekici olmasından ötürü incelemeye alınmıştır. Mardin camilerinin genel olarak kare bir kaide üzerinde silindirik bir gövde ile devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Altun, A. (1978). **Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi**. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altun, A. (2011). **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**. İstanbul: Acar Basım.
- Altun, A., (1991). "Artuklu Sanatı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. c. III, s. 418-419.
- Altun, A., (1998). Abdullatif Camii, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, c. I, s. 255-256.
- Altun, A., (2006). Mardin Ulu Camii ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not. **Vakıflar Dergisi**, (9): 191-200.
- Arseven, C. E., (1950). **Türk Sanatı Tarihi**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aslanapa, O., (2007). **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Asri, Ç., (2004). Mesleme b. Muhalled, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. c.XXIX, s. 319-320.
- Bektaşoğlu, M. (2009). **Anadolu'da Türk İslâm Sanatı**. Ankara: Dib Yayınları.
- Bilici, Z. K. (2018). **Anadolu Selçuklu Çağı Mirası**. Ankara: Arkadaş Basım.
- Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M. S., (2004). "Mescid-i Nebevî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXIX, Ankara: s. 281-290.
- Çağlayan, M., (2017). **Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri**. İstanbul:Hiper Yayıncılık.

- Çam, N., (2012). Ulu Cami, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. c. XLII, s. 80-81.
- Çebi, M., S., (2015). İsviçre'deki Minare Karşıtı Referandum Afişlerinde İslamofobi'nin Söylemsel İnşası. **Bilig**, (73): 100-136.
- Eken, G., (2006). 19. Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine. **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (20): 233-253.
- Erdal, Z., (2017), Mardin Ulu Cami Üzerine Yeni Görüşler. **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(2): 433-446.
- Eroğlu, Ö. (2016). **İslam Sanatı**. İstanbul: Tekhne Yayınları.
- Garaudy, R. (2014). **İslam'ın Aynası Camiler**. (Çeviren Cemal Aydın), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Göyünç, N. (1991). **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Grabar, O. (2004). **İslam Sanatının Oluşumu**. (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Kanat Yayınları.
- Güler, A. (1998). **Mardin Folkloru Gelenek-Görenekler**. Ankara: Marev.
- Gündüz, F., (2005). "Minare". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXX, İstanbul: s. 98-101.
- Hasol, D., (2009). **Mimarlık Cep Sözlüğü**. İstanbul: Yem Yayın.
- Hattstein, M. ve Delius, P. (2007). **İslam Sanatı ve Mimarisi**. Literatür Yayıncılık.
- Kurşat, M. E. (2005). **Mardin Kent Dokusu ve Gelişim Potansiyeli**. İzmir.
- Maner, Ç. (2006). **Yılların Tanığı Mardin ve Çevresi Gezi Rehberi**. İstanbul: Marev.
- Nevin, S. vd., (2013). **Mardin Kültür Envanteri**. İstanbul: Özgül Matbaacılık.
- Noyan, S. (2005). **Yıldızlara Yakın Şehir Mardin**. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Olgaç, F., (2002). **Mardin**. Mardin: Mardin Şehir Rehberi Yayını.
- Özçakı, M.,(2018). "Yorumlanan Cami Mimarisi". **Ulakbilge Dergisi**, 6 (23): 459-483.
- Özer, A., (2018). Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Doğrudan Demokrasi Arasındaki Çatışma "Minare Yasağı". **Akademik Hassasiyetler**, 5(9): 37-52.
- Özgültekin, R. vd. (2003). **Tarihi ve Kültürüyle Siverek**. Ankara: Siverek Kaymakamlığı Yayınları.
- Öztürkatalay, L. (1995). **Mardin ve Mardinliler**. İstanbul: Marev.
- Sami, Ş., (2017). **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saylan, A. (2014). **Artuklu Dönemi Camilerindeki Bezemeler**. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı, s. 72-148.

Sönmez, N. (1997). **Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Turan, O. (2004). **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Uysal, A., O., (1990). Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri. **DTCF Dergisi**, 33(1-2): 505-532.

Ünver, A., S. (2010). **Mardin Mimari Anıtlarından Tezyini Yorumlar**. İstanbul: Numune Matbaacılık.

Url 1: <https://www.kulturportali.gov.tr> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

Ekler

Resim 1: Ulu Cami Minaresinin Kaideden Yükselişi.

Resim 2: Mardin Ulu Cami Tarihlendirilmesi.

Resim 3: Mardin Ulu Cami Silindirik Gövdenin Alt Kısım

Resim 4: Mardin Şehidiye Cami Yivli Gövdesi.

Resim 5: Mardin Melik Mahmut Cami Minaresi

Resim 6: Mardin Latifiye Cami Minaresi.

Resim 7: Mardin Şeyh Çabuk Cami Minaresi